



LUND UNIVERSITY

Politisk turisme og turismepolitik

Fornøjelsesrejser til Østeuropa under den kolde krig

Bechmann Pedersen, Sune

Published in:
Turismhistoria i Norden

2018

Document Version:
Förlagets slutgiltiga version

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Bechmann Pedersen, S. (2018). Politisk turisme og turismepolitik: Fornøjelsesrejser til Østeuropa under den kolde krig. In W. Kolbe (Ed.), *Turismhistoria i Norden* (pp. 59-70). (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi; Vol. 150). Kungliga Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur.

Total number of authors:
1

Creative Commons License:
CC BY-NC-ND

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

Turismhistoria i Norden

Redaktör: Wiebke Kolbe,
under medverkan av Anders Gustavsson



UPPSALA 2018

Kungl. Gustav Adolfs Akademien
för svensk folkkultur

Politisk turisme og turismepolitik

Fornøjelsesrejser til Østeuropa under den kolde krig

Sune Bechmann Pedersen

Under den kolde krig rejste millioner af turister fra vest mod øst for at tage på ferie bag Jerntæppet. På trods af omfanget er denne trafik ikke blevet skænket nogen nævneværdig opmærksomhed i historieskrivningen. Dette kapitel er et bidrag til historien om den omfattende rejseaktivitet mellem øst og vest under den kolde krig. Ved at fokusere på turismeforbindelserne mellem de to blokke viser kapitlet, at den militære og politiske konflikt ikke forhindrede fremvæksten af en turismeinfrastruktur på tværs af ideologiske skel og økonomiske systemer. I de tidligste år var det især det gamle Centraleuropa med berømte kurbade og velbevarede storbyer der interesserede vestlige turister. Sidenhen havde Bulgarien og Rumænien succes med at lokke vesterlændinge til deres billige badhoteller ved Sortehavet og spritturismen fra især Finland til Sovjetunionen voksede i omfang.

Når rejseaktiviteterne gennem jerntæppet er blevet studeret har det oftest været som udtryk for politisk turisme. Dette begreb er desværre blevet brugt for snævert og har derfor ikke indfanget den turismehistoriske kompleksitet bag vest-øst-trafikken. Desuden var det langt fra alle turister som rejste på ferie gennem jerntæppet motiveret af samtidens politiske situation. Til gengæld var strømmen af turister fra vest til øst altid indsvøbt i politik på nationalt og internationalt niveau. I dette kapitel diskuterer jeg først den vigtige sondring mellem politisk turisme og turismepolitik. Derefter belyser jeg de forskellige østlandes tiltrækning af vestlige turister samt de overordnede linjer i de turismepolitiske konjunkturer under den kolde krig.

Politisk turisme og den kolde krig

Begrebet politisk turisme er nært forbundet med kommunismens historie, men dets rødder stikker langt dybere. Politisk interesserede europæere flokkedes allerede til Frankrig i 1790'erne for at opleve revolutionen på nærmeste hold (Kaltenbrunner 1975 s. 16–17). Den russiske revolution udøvede også en magnetisk tiltrækningskraft på venstreorienterede fra hele verden. I forordet til »Revolutionen forrådt« kritiserede Trotskij de »radikale turister« som beundrende besøgte og beskrev Sovjetunionen, uden dog at have forstået landets

egentlige tilstand (Trotskij 1983 [1936] s. 7–8). Hvad Trotskij undlod at uddybe var hvorfor de radikale turister fik et ufuldstændigt indtryk af forholdene i Sovjetunionen. Forklaringen på de positive oplevelser revolutionsturisterne kom hjem med skal findes i det såkaldte delegationssystem. Delegationsrejserne var som regel betalt og arrangeret af organisationer i værtslandet.

Deltagerene var oftest håndplukkede journalister, politikere, fagforeningsfolk, og fremstående personer fra kulturlivet som man fra kommunisternes side forventede ville hjælpe med at sprede et positivt indtryk af værtslandet efter hjemkomsten. Store ressourcer blev investeret i at de delegerede skulle få de rette, opløftende indtryk. Ved hjælp af potemkinkulisser forsøgte man at indbilde de besøgende at deres luksuriøse leveforhold var udtryk for den generelle standard i landet (Enzensberger 1982 s. 164–166). Rejserne var sædvanligvis en blanding af arbejde og fornøjelse. Delegationerne foretog officielle møder med deres værter, men rejserne omfattede desuden rundvisninger og deltagelse i kulturelle arrangementer. Kritiske delegationsdeltagere vendte nogle gange hjem med følelsen af at bare have været turister idet reelle diskussioner med værterne var blevet forpurret.

En milepæl i studiet af sådanne gæstfrihedsteknikker udgøres af Paul Hollanders undersøgelse af intellektuelle på besøg i Sovjetunionen, Kina og Cuba. Hollander fokuserede især på de institutioner som bidrog til at fastholde de rejssende i deres tro på kommunismens velsignelser (Hollander 1998 [1981]). Han kaldte de intellektuelle for »politiske pilgrimme« og understregede dermed det religiøse drag i deres overbevisning. Begrebet pilgrim blev også anvendt i Gerd-Klaus Kaltenbrunners ovennævnte studie fra 1975, samt af David Caute i hans klassiske fordømmelse af »fellow travellers« (Caute 1988 [1973] s. 19). Caute kritiserede her fremstående personer som ikke selv var medlemmer af kommunistpartiet, men som offentligt sympatiserede med de kommunistiske regimer og som gennem deres ensidige rejseskildringer bidrog til at legitimere dem. Fælles for samtlige ovennævnte forfattere er dog at de aldrig fremkommer med en egentlig definition af den politiske turist. I forordet til 1998-udgaven af »Political Pilgrims« noterer Hollander at det hovedsageligt er anti-kapitalister, der er tilbøjelige til at engagere sig i politisk turisme (Hollander 1998 [1981] s. x). Hovedteksten holder ganske vist en dør på klem for eksistensen af andre former for politisk turisme (f.eks. s. 4), men dette uddybes ikke. Et lignende syn på politisk turisme kommer til udtryk i Maureen Moynaghs »Political Tourism and Its Texts«. Moynagh definerer først den politiske turist som »one who seeks to participate in or manifest solidarity with a particular struggle taking place 'elsewhere' in the world« (Moynagh 2008 s. 3), hvilket kan inkludere politisk engagement i alle afskygninger. Snart afgrænses fokus dog til kun at handle om »anti-imperialist cosmopolitanism attuned to vast disparities in wealth and empowerment« (Moynagh 2008 s. 4) uden at dette problematiseres i forhold til bogens langt bredere titel.

Som Iben Vyff og Silke Neunsinger har påpeget i et fælles særnummer af de danske og svenske tidsskrifter »Arbejderhistorie/Arbetarhistoria«, er Moy-

naghs definition alt for snæver. Den udelukker f.eks. den skeptiske turist som rejser ud for at blive bekræftet i sine negative forestillinger om andre samfundssystemer. Dette er særligt uheldigt i en koldkrigs kontekst, hvor det ikke var usædvanligt, at turister rejste bag om jerntæppet for at forsikre sig om tingenes sørgelige tilstand der. Vyff og Neunsinger foreslår derfor en bredere definition af politisk turisme som »det at den rejsende sympatiserer eller identificerer sig selv med et politisk projekt, og derigennem opsøger erfaring med eksempelvis social eller politisk forandring« (Neunsinger & Vyff 2011 s. 5). Jeg bifalder denne bredere, men stadig analytisk anvendelige definition af politisk turisme. Dog må det samtidig slås fast at den omfattende trafik fra vest til øst under den kolde krig ikke kan koges ned til udelukkende at handle om de rejsendes politiske orientering og interesser.

Min forskning om rejsebranchens markedsføring af landene bag Jerntæppet har vist at de anderledes politiske forhold sjældent blev iscenesat som en hovedattraktion (Bechmann Pedersen 2018). Selv de vesteuropæiske kommunistiske partiers egne rejsebureauer var forsigtige med at fremhæve de anderledes politiske forhold i Østeuropa i deres reklamemateriale (Bechmann Pedersen 2017). Forestillingen i dele af den tidligere forskning om at turisme til Østeuropa under den kolde krig nødvendigvis var politisk motiveret, risikerer derfor at overskygge det rejsende flertals mere basale motiver (se f.eks. Nielsen 2011). Længsel efter sol, strand, og sprut, samt anderledes oplevelser til konkurrencedygtige priser betød med al sandsynlighed meget mere for turismen til Østeuropa end styreformen i landene bag Jerntæppet. På baggrund af mere end 700 spørgeskemaer udfyldt af finske turister til Leningrad viste et studie i 1976 at især kvinderne i høj grad forventede sig kulturelle oplevelser, mens få forventede at møde de lokale (Kuusi 2013). Samtidig synliggjorde rejser til Østblokken de vestlige turisternes privilegerede status i forhold til de lokale. Deres overlegne købekraft og frihed til at rejse ind og ud af landet efter behag kunne cementere en opfattelse af det egne lands fortræffeligheder (Åström 1988).

For at forstå interessen for Østeuropa blandt vestlige turister er det nødvendigt at se fænomenet i lyset af masseturismens generelle fremvækst i Europa efter anden verdenskrig. Stigende disponibel indkomst, faldende transportomkostninger, og længere ferier med løn gjorde det muligt for stadig flere vesteuropæere at rejse bort hjemmefra. I en dansk Gallupundersøgelse fra 1960 svarede hver tredje at de havde været på sommerferie i udlandet efter krigen (Gallup 1960). I de følgende årtier spurgte Gallup årligt folk, om de planlagde at rejse udenlands i sommerferien. Andelen der svarede ja lå konstant omkring 30 procent (Gallup 1989). Frem til 1967 var Tyskland og Italien de mest populære destinationer uden for Skandinavien. I de følgende ti år toppede Spanien listen over danskernes foretrukne sommerferieland (Gallup 1967; Gallup 1978). Spaniens vej til toppen blev hjulpet på vej af den tekniske udvikling der gjorde det muligt at flyve direkte til feriemålet. I stedet for at spendere flere dage i bus med ud- og hjemrejse kunne man nu komme fra Skandinavien til sydens sol og varme på nogle få timer.

Den store interesse for at tilbringe sommerferien i Francos Spanien tjener som et omvendt eksempel på styreformens begrænsede korrelation med tiltrækningen af turister fra demokratiske lande. Roland Barthes bemærkede allerede dette i et essay i midten af 1950'erne, flere år før Spaniens turistboom i 1960'erne (Barthes 2012 [1957] s. 134–137; Crumbaugh 2009 s. 1–2). Arbejderbevægelsens egne rejsebureauer bidrog aktivt til at fremme turismen i både øst og vest. I Sverige slog Reso allerede fast i sine tidligste år, at man ville organisere rejser til de lande, som kunderne ville besøge uanset destinationslandets styreform. Diskussionen opstod for første gang i 1938, året efter Resos grundlæggelse, og drejede sig da om det rimelige i at organisere ture til Sovjetunionen. Efter krigen var det Jugoslavien og Spanien der gav anledning til diskussion. I hvert tilfælde vandt pragmatismen over politikken, og i 1953 kunne Reso for første gang tilbyde rejser til Spanien (Gråbacke 2008 s. 210–211). Den skandinaviske kritik af Francos regime tiltog i 1960'erne, men det førte ikke til konkrete tiltag før efteråret 1975. Foranlediget af en række henrettelser i september 1975 valgte Reso at boykotte Spanien. På trods af store anstrengelser lykkedes Reso ikke at få andre rejsebureauer med i protesten. Med Francos død og den spirende demokratisering blev boykotten snart irrelevant og derfor ophævet igen i efteråret 1976 (Gråbacke 2008 s. 213–221).

Eksemplet Spanien demonstrerer at de politiske forhold på destinationen ikke nødvendigvis spillede nogen større rolle for skandinavernes valg af feriemål under den kolde krig. Så længe værtslandet garanterede gæsternes sikkerhed, betød de lokales menneskerettigheder mindre. Samme logik udspillede sig i Østeuropa. Jugoslavien begyndte at appellere til vestlige turister direkte efter krigens afslutning og omkring 1950 havde landet allerede tegnet aftaler med turistbureauer i blandt andet USA, Storbritannien og Frankrig (Tchoukarine 2010 s. 120). I det efterfølgende årti eksploderede antallet af udenlandske besøgende fra 40.000 til 873.000 og i løbet af 1960'erne flerdobledes det antal til over fem millioner ved årtiets udgang (Allcock 1991 s. 240). Bag selve Jerntæppet konkurrerede Bulgarien og Rumænien med Jugoslavien og de øvrige Middelhavslande om de nordeuropæiske sol-og-strandturister. Den vestlige turisme til de to lande ved Sortehavet nåede aldrig op i samme omfang som turismen til Jugoslavien, men ubetydelig var den ikke. I 1968 og 1969 opnåede lufthavnen i Constanța ved den rumænske Sortehavskyst for eksempel henholdsvis en sjette- og en syvendeplass på listen over udenlandske lufthavne med flest svenske charterrejsende (Bechmann Pedersen 2018). Vil man forstå hvordan dette var muligt rækker det ikke med strengt politiske forklaringsmodeller. Så stor var den svenske interesse for eller imod Ceaușescus politiske projekt ganske enkelt ikke. I stedet for er det nødvendigt med en mere nuanceret analyse af Østeuropas turistattraktioner og deres formidling til vestlige kunder under den kolde krig. Når rejseselskabet Folkтурист, ejet af det svenske kommunistiske parti, arrangerede Sovjet-rundrejser med fabriksbesøg og visit i Lenin-mausoleet kan man med rette

tale om åbenlys politisk turisme. Disse rejser udgør dog kun den ene yderlighed på en bred skala af rejseformer, hvor kommercielle rejsebureauers sol-og-strand-pakkerejser til Sortehavet markerer den anden, og – målt på antallet af kunder – mere omfangsrige yderlighed. Med udgangspunkt i disse betragtninger om politisk turisme vil jeg nu vende på perspektivet og fokusere på turismepolitik i kapitlets resterende del.

Turismepolitik i den kolde krig

Den kolde krig forstået som to ideologiers strid om globalt herredømme blev udkæmpet både på militære og kulturelle slagmarker. Kampen om sjælene var mindst lige så vigtig som kapløbet om at opnå militær overlegenhed. På overfladen tilhører den internationale vest-øst-turisme således en skueplads for direkte kontakter mellem øst og vest hvor styrker og svagheder kunne udmåles. Denne skematiske forståelse af den kolde krig tenderer dog at gå i samme fælde som beskrevet i det foregående afsnit, ved at antage at alle kulturelle forhold inklusive turistrejser blev forstået af sin samtid i lyset af den kolde krigs ideologiske matrice. Virkeligheden var givetvis langt mere kompleks, foranderlig over tid, og varierende fra land til land. Med undtagelse af den sen-stalinistiske periode fra 1948 til 1953 bedrev Østblokken aldrig en fælles og konsistent turismepolitik over for vesten – og denne korte periode kan bedre karakteriseres ved fraværet af en turismepolitik idet landene bag Jerntæppet ved denne tid var stort set utilgængelige for vestlige turister uden for de kommunistiske partiers snævre magtelite. I den foregående periode fra 1945 til 1948 – inden den egentlige kolde krig – var det meste af Europa fuldt optaget af at udbedre skaderne efter anden verdenskrig. Veje, jernbaner og hoteller lå i ruiner, men drømmen om at genopbygge turismeindustrien levede i bedste velgående (Salmon 2008 s. 138). Tjekkoslovakiet var undsluppet de værste ødelæggelser og den demokratisk valgte regering forsøgte snart at lokke turister tilbage til landets berømte kurbade. I Sverige afholdt Reso i 1946 en rejsekonference med deltagere fra Frankrig, Schweiz, de skandinaviske naboer, samt Sovjetunionen (Bechmann Pedersen 2018).

Stalins død i marts 1953 markerer et vendepunkt i øst-vest-relationerne. Allerede i april var Dansk Folkeferie og Intourist, Sovjetunionens statslige turistbureau, i kontakt omkring mulighederne for at genoptage turismeforbindelserne mellem Danmark og Sovjetunionen. Det egentlige gennembrud fandt dog først sted ved stormagternes topmøder i Geneve i juli og oktober 1955. På dagsordenen var blandt andet turisme, handel og kultur, og selvom møderne ikke førte til konkrete resultater, bidrog de til at forbedre de personlige relationer tilstrækkeligt til, at Sovjetunionen kort efter åbnede for vestlige besøgende (Gorsuch 2011 s. 13). Et svensk rejseselskab, der ankom i august 1955, udgjorde ifølge den lokale presse de første vestlige feriegæster siden krigen. De optøende øst-vest-relationer markeredes samtidig ved at ud-

veksle fodboldhold, således at en flok engelske spillere deltog i opvisningskampe i Sovjetunionen i sensommeren 1955. Khrusjtjovs opgør med Stalin-æraen og statschefens nye stræben efter fredelig sameksistens udmøntede sig i stadig friere vilkår for vestlige turister nysgerrige efter at se Sovjetunionen med egne øjne. I 1958 indgik landet en kulturaftale med USA der omfattede udveksling inden for blandt andet kultur, uddannelse, videnskab og teknologi (Richmond 2008 s. 68-69). Året efter annoncerede Intourist at Sovjetunionen bød alle besøgende velkommen uanset nationalitet og politisk overbevisning (Salmon 2008 s. 145).

Den nye turismepolitik sigtede mod at fremstille Sovjetunionen som et åbent, moderne og selv sikkert land, der ikke behøvede at frygte den vestlige turists skeptiske blik. Desuden bidrog det stigende antal vestlige gæster positivt til eksporten og medførte øgede indtægter i hård valuta. Ved indgangen til 1960erne dominerede Intourists kommercielle interesser i hård valuta faktisk alle andre hensyn. Som Shawn Salmon har udtrykt det, var det for Intourists repræsentanter »a top concern« at tappe vestlige turister for så mange penge som muligt (Salmon 2006 s. 189). Dette udmøntede sig i produktionen af souvenirs rettet mod vesterlændinge, indretningen af elegante barer hvor lokale var forment adgang, og åbningen af særlige butikker med luksusvarer forbeholdt kunder i besiddelse af hård valuta. Ideen om at tilbyde vestlige turister den ypperligste service for at øge indtægterne og imponere gæsterne lykkedes kun delvist. Man sikrede sig hård valuta, men det østlige service- og luksurniveau blegnede ofte sammenlignet med hvad turisterne var vant til hjemmefra. Den synlige forskelsbehandling af lokale og udlændinge og de vestlige turisternes åbenlyst højere levestandard bidrog desuden til at øge de lokales utilfredshed (f.eks. Ghodsee 2005 s. 87–92; Stefan 2016 s. 249–252). På den anden side tilbød tilstedeværelsen af vestlige turister også attraktive muligheder. Turisterne forsynede ofte det lokale sorte marked med sværttilgængelige forbrugsgoder, hvilket kunne løfte levestandarden for de lokale. En forholdsvis lille by som Tallinn nød f.eks. godt af de mange eftertragtede varer som de finske »vodka-turister« medbragte for at finansiere deres udskejelser (Stöcker 2014). Under alle omstændigheder blev den internationale turisme til en integreret del af den prestigefulde dyst mellem øst og vest om hvem der kunne levere den bedste levestandard og de bedste forbrugsgoder i de største mængder (Crowley & Reid 2010 s. 17). Samtidig var tilgangen til vestlig valuta via blandt andet turismen en forudsætning for at Sovjetunionen i flere årtier kunne udøve økonomisk og militær indflydelse på globalt niveau.

De øvrige østbloklandes turismepolitik varierede mellem landene og over tid. Sammen med Sovjetunionen var Østtyskland det mest lukkede land for vestlige turister. I den første halvdel af den kolde krig var de vestlige turisternes indrejsemuligheder stort set begrænset til all inclusive-pakkerejser. Bade-gæster såvel som kulturturister havde sjældent mulighed for at forlade de anviste opholdsområder. Turistguider fulgte grupperne overalt og bidrog til at minimere kontakten med de lokale. Fra 1960erne forsøgte de to lande at sikre



Karlovy Vary (Karlsbad) havde i århundreder været et yndet feriemål blandt velstillede europæere. Kilde: privat samling, uden dato (første halvdel af 1960erne).

sig en del af det stigende antal bilturister uden dog at slække for meget på sikkerheden. Derfor kunne Reso i 1962 tilbyde karavanerejser gennem henholdsvis Sovjetunionen og Østeuropa i egen bil («Bila med Reso» [1962]). Konceptet kan ses som en mere individualiseret udgave af den traditionelle pakkerejse med bus, tog eller fly. I stedet for at tvinges ind i et fælles transportmiddel sammen med fremmede mennesker tilbød karavanerejsen muligheden for at færdes i eget køretøj med dertilhørende privatsfære. Samtidig tillod konceptet stadig de sovjetiske og østtyske myndigheder at udøve social kontrol over turisternes færden og kontakt med omgivelserne. Rundrejse på egen hånd uden for hovedfærdselsåre blev stort set utænkeligt i Østtyskland og Sovjetunionen. Ikke desto mindre gjorde Intourist sig store anstrengelser for at reklamere for bilturismen i Sovjetunionen. Turistbureauets skønmalerier frustrerede det svenske generalkonsulat i Leningrad i en sådan grad at det i 1983 direkte frarådede bilturisme i Sovjetunionen. På grund af vejenes elendige kvalitet og den totale mangel på service- og reparationsmuligheder opfordredes det svenske Utrikesdepartementet af generalkonsulatet til at »uppmärksamma svenska turistorganisationer och resebyråer på det faktum att bilturism med fördel kan utövas i Västeuropa men knappast i Sovjetunionen« (Olsson 1983-07-23).

Sammenlignet med Østtyskland og Sovjetunionen var Polen og især Tjekkoslaviet mere åbne over for vestlige turister. De vestbøhmiske kurbadsbyer, Karlsbad og Marienbad, havde i århundreder tiltrukket den europæiske overklasse. Efter Stalins død satsede de tjekkoslovakiske myndigheder på at

genopbygge hoteller for at atter kunne tiltrække vestlige gæster. At Tjekkoslovakiet kunne trække på et stærkt brand kom til udtryk da Reso i 1958 introducerede landet blandt sine nye rejsemål i årets semesterhandbok: »Landet är väl alltför välkänt för att närmare behöva beskrivas« (Reso 1958 s. 52). Til de lokale turistmyndigheders fortrydelse resulterede dette dog ikke indledningsvist i nogen markant interesse for at besøge landet. I 1965 konkluderede en tjekkisk kommission for turisttrafikken at ganske få skandinaver havde besøgt landet det foregående år på trods af at 1,2 millioner skandinaver havde tilbragt sommerferien sydpå. Myndighederne satsede derfor på at fremme transittrafikken for at sikre sig en del af dette lukrative marked (Bagge 1965-10-25). Året efter udgav Forlaget Politiken sin anden udgave af den danske rejseguide »Turen Går Til Tjekkoslovakiet« i et særtryk for medlemmer af FDM (Forenede Danske Motorejere). Forordet gjorde opmærksom på landets fordelagtige placering på ruten til Middelhavet og foreslog at danske bilturister med kurs mod syd skulle »overveje, om man ikke til en forandring skulle følge en østligere rute gennem Østtyskland og Tjekkoslovakiet« (Poulsen 1966, upagineret). Det er uklart om ČEDOK, det statslige tjekkoslovakiske turistbureau, direkte bekostede udgivelsen af det danske særtryk, men under alle omstændigheder må særtrykket ses i lyset af den tjekkiske turismekommissionens anbefalinger. Som sådan er guidebogen et økonomisk rationelt udtryk for Tjekkoslovaikiets nye markedsføringsstrategi bredt rettet mod danske bilejere i forsøget på at sikre sig en del af transitmarkedet. Samme markedsmæssige rationalitet gjorde sig også gældende i Rumæniens og Bulgariens samarbejde med vestlige rejseselskaber. Når næste sæsons fordeling af hotelrum skulle forhandles begyndte de statslige turistbureauer som regel deres diskussioner med de største aktører på markedet upåagtet deres kommercielle forretningsmodel. Mindre fisk så som de svenske kommunisters rejsebureau Folketourist stod derfor sidst i køen og beklagede ofte de langstrakte forhandlinger. I Rumænien konkurrerede Folketourist i perioder med op til syv andre svenske rejseselskaber, og det var derfor yderst besværende for forretningen, at deres sommerkataloger udkom senere end konkurrenternes (Bechmann Pedersen 2017).

På et overordnet niveau kan udviklingen i turismen fra vest til øst forklares ved hjælp af den kolde krigs konjunkturer. Sen-Stalinismens isolationisme var samtidig en periode med fokus på genopbygning af den nationale infrastruktur, hvilket var en forudsætning for at turismeindustrien senere kunne genoplives. Med afspændingen fra 1955 og især fra midten af 1960'erne forberedes de internationale relationer betydeligt. Invasionen af Ungarn i 1956, Cubakrisen i 1962, og invasionen af Tjekkoslovakiet i 1968 medførte kortere kriser og en mindsket interesse for at rejse på ferie i øst, men de satte ikke langvarige spor i rejsestatistikkerne. Omkring 13.000 danskere besøgte Tjekkoslovakiet i løbet af 1968 og i de første døgn efter Warszawapagtens invasion i august var ambassaden så travlt optaget med at tage hånd om strandede danskeres sikkerhed, at man knap havde tid til at rapportere om den politiske

udvikling i landet (Thorsen 1968-08-22). Tjekkoslavakiet oplevede efterfølgende et fald på tolv procent i det totale antal indrejsende fra ikke-socialistiske lande i 1969 i forhold til året før, men overraskende nok steg antallet af indrejsende fra Norge, Finland og USA faktisk året efter invasionen. Antallet af danske og svenske besøgende faldt med henholdsvis fjorten og atten procent i 1969, men det blev snart indhentet og i 1972 overgik det totale antal besøgende fra ikke-socialistiske lande 1968-niveauet (Franke 1984 s. 388–393).

I 1970erne indgik den internationale turisme i OSCE-forhandlingerne og tildeltes sine egne afsnit i Helsinki-slutaktens anden og tredje kurv om henholdsvis økonomisk og humanitært samarbejde. Fra vestlig side blev turismen betragtet som et af redskaberne der kunne bidrage til mere åbenhed og mellemfolkelig forståelse på tværs af ideologiske skel. I Østblokken var man som nævnt bevidst om at den internationale turisme medførte uønskede konsekvenser. Hensynet til betalingsbalancen betød imidlertid, at man så sig nødsaget til at nøjes med præventive indsatser så som overvågning af hoteller med vestlige gæster og baggrundstjek af turistguider og hotelpersonale (f.eks. Situation Report: Czechoslovakia 1982 s. 4–6; Situation Report: Romania 1983 s. 23–27). Skræmmekampagner oplyste med jævne mellemrum om farerne ved at pleje omgang med vestlige turister som jo kunne være spioner i forklædning (f.eks. Joint WEEKA No. 12, 1958-03-20). Frygten var ikke altid grebet ud ad den blå luft. I kølvandet på Watergate-skandalen kom det frem at guidebogsudgiveren Fodor havde hjulpet CIA-agenter med dækhistorier i Østeuropa og også danske efterretningsagenter opererede bag Jerntæppet under dække af at være turister (Bechmann Pedersen 2018). Efterhånden som de østeuropæiske regimer begyndte at krakelere i 1980erne blev det i de fleste tilfælde lettere at rejse ind som turist. Jugoslavien havde allerede afskaffet visumkravet for vestlige turister i 1960erne og Bulgarien og Rumænien lempede også kravene i disse år for at kunne konkurrere om badeturisterne med Middelhavslandene. Sovjetunionens invasion af Afghanistan i 1979 og valget af Reagan til amerikansk præsident i 1980 markerede startskuddet til fornyede internationale spændinger. Som i tilfældet med invasionen af Tjekkoslavakiet var dette dog ikke ensbetydende med et drastisk fald i antallet af vestlige turister i øst. Antallet af danske indrejsende til Tjekkoslavakiet steg med intet mindre end 27 procent i 1980 og med yderligere 17 procent året efter (Franke 1984 s. 390). Rumænien oplevede et fald i antallet af badegæster ved Sortehavet i 1980erne, men det skal hovedsagligt tilskrives Ceaușescus radikale sparepolitik, som medførte en mangeløkonomi, faldende hotelstandard og udbredt mismod (Stefan 2016 s. 121–123).

Afslutningsvis kan det altså slås fast at den kolde krig så afgjort opbød eksempler på politisk motiveret turisme, men den vestlige turisme til Østeuropa under den kolde krig lader sig ikke forstå med et snævert fokus på ideologisk turisme. Desuden er det nødvendigt at forstå, at de enkelte østbloklandes turismepolitik og turismehistoriske udvikling varierede væsentligt fra land til land. I dette



Kühlungsborn ved Østersøen var et populært feriemål for lokale østtyskere og politiske turister fra Skandinavien som fulgte kurser på stedets partiskole. Kilde: privat samling, uden dato (1980'erne).

korte kapitel har jeg kun kunnet skitsere processen i grove træk og forskningen befinder sig stadig på et tidligt stadie. Flere større studier er dog undervejs ved universiteter i såvel Øst- som Vesteuropa samt USA, så fremtiden for forskning i krydsfeltet mellem turismehistorie og den kolde krig ser lovende ud.

Tak til

Forfatteren ønsker at takke Sven och Dagmar Saléns Stiftelse, Kungl. Vitterhetsakademien og Birgit och Gad Rausings Stiftelse för Humanistisk forskning for den økonomiske støtte som har gjort det muligt at gennemføre denne undersøgelse.

Kilder og litteratur

Kilder

Gallup:

Gallup, 1960: En trediedel af befolkningen har været på sommerferie i udlandet efter krigen.

Gallup, 1967: Stadig flere rejser til udlandet i sommerferien.

Gallup, 1978: De populæreste feriemål 1978.

Gallup, 1989: Sommerferie 1989.

Alle hentet 24 november 2016 på <http://www.tns-gallup.dk/statistik/ugensgallup>

Open Society Archives at Central European University, Budapest:

Situation Report: Czechoslovakia, 15. September 1982. HU OSA 300-8-47-76-17; Records of Radio Free Europe/Radio Liberty Research Institute.

Situation Report: Romania, 24. May 1983. HU OSA 300-8-47-207-9; Records of Radio Free Europe/Radio Liberty Research Institute.

Rigsarkivet, København. Udenrigsministeriet:

Thorsen, Steffen, 1968-08-22: Notits. København. Gruppeordnede Sager, 144.D.1.pk x-xi.

Riksarkivet, Stockholm. Utrikesdepartementet:

Bagge, H, 1965-10-25: Till Utrikesdepartementet. Prag. I.7.Ec.

Olsson, Hans, 1983-07-23: Individuell bilturism i Sovjetunionen. Leningrad. IN.7.Er.

Universitetsbiblioteket, Lund. Vardagstryck:

Bila med Reso [1962].

Reso semesterhandbok 1958. Stockholm.

U.S. National Archives:

Joint WEEKA No. 12, 1958-03-20. Central File: Decimal File 749.00, January 1, 1956–April 8, 1958. Records of the Department of State relating to Internal Affairs: Czechoslovakia 1955–59. Archives Unbound, Gale CENGAGE Learning. Hentet 14. marts 2017 på <http://go.galegroup.com/gdsc/start.do?p=GDSC&u=lununi&authCount=1>

Litteratur

Allcock, John B., 1991: Yugoslavia. I: Tourism and Economic Development in Eastern Europe and the Soviet Union. Red. Derek R. Hall. London. S. 236–258.

Barthes, Roland, 2012 [1957]: Mythologies. New York.

Bechmann Pedersen, Sune, 2017: From Communist Party Venture to Pan America Agent: Folk turist as a Failed Instrument in the Cultural Cold War. Upubliceret paper præsenteret på konferencen *Machineries of Persuasion: European Soft Power and Public Diplomacy during the Cold War*, Aarhus Universitet, 19.–20. januar.

Bechmann Pedersen, Sune, 2018: A Paradise behind the Iron Curtain: Selling Eastern Escapes to Scandinavians. I: *Eden für Jeden? Touristische Sehnsuchtsorte in Mittel- und Osteuropa nach dem Zweiten Weltkrieg bis zur Gegenwart*. Red. Bianca Hoenig & Hannah Wadle. Göttingen (under udgivelse).

Caute, David, 1988 [1973]: *The Fellow-Travelers: Intellectual Friends of Communism*. New Haven.

Crowley, David & Reid, Susan 2010: Introduction: Pleasures in Socialism? I: *Pleasures in Socialism: Leisure and Luxury in the Eastern Bloc*. Red. David Crowley & Susan Reid. S. 3–53. Evanston.

Crumbaugh, Justin, 2009: *Destination Dictatorship: The Spectacle of Spain's Tourist Boom and the Reinvention of Difference*. Albany.

Enzensberger, Hans Magnus, 1982: *Critical essays*. New York.

- Franke, Antonín, 1984: *Rukověť cestovního ruchu*. 2. udg. Prag.
- Ghodsee, Kristen, 2005: *The Red Riviera: Gender, Tourism, and Postsocialism on the Black Sea*. Durham.
- Gorsuch, Anne E., 2011: *All This Is Your World: Soviet Tourism at Home and Abroad after Stalin*. Oxford.
- Gråbacke, Carina, 2008: *När folket tog semester: studier av Reso 1937–77*. Lund.
- Hollander, Paul, 1998 [1981]: *Political Pilgrims: Travels of Western Intellectuals to the Soviet Union, China, and Cuba, 1928–1978*. 4. udg. New Brunswick.
- Kaltenbrunner, Gerd-Klaus, 1975: Vorwort des Herausgebers. I: *Radikale Touristen: Pilger aus dem Westen, Verbannte aus dem Osten*. Red. Gerd-Klaus Kaltenbrunner. Freiburg. S. 7–17.
- Kuusi, Hanna, 2013: *Accidental Traders – Finnish Tourists in the Soviet Union in the 1950s–1970s*. I: *Finnish Consumption: An Emerging Consumer Society between East and West*. Red. Visa Heinonen & Matti Peltonen. Helsinki. S. 206–227.
- Moynagh, Maureen Anne, 2008: *Political Tourism and Its Texts*. Toronto.
- Neunsinger, Silke & Vyff, Iben, 2011: Indledning: Turisme, solidaritet og politik. *Arbejderhistorie/Arbetarhistoria* 1. S. 3–6.
- Nielsen, Erik Bach, 2011: *Folketurist*. I: *Den Kolde Krig og Danmark*. Red. John T. Lauridsen m.fl. København. S. 254.
- Poulsen, Milena, 1966: *Turen går til Tjekkoslovakiet*. 2. udg. København.
- Richmond, Yale, 2008: *Practising Public Diplomacy: A Cold War Odyssey*. New York.
- Salmon, Shawn, 2006: *Marketing Socialism: Intourist in the Late 1950s and Early 1960s*. I: *Turizm: The Russian and East European Tourist under Capitalism and Socialism*. Red. Anne E. Gorsuch & Diane Koenker. Ithaca. S. 186–204.
- Salmon, Shawn Conelly, 2008: *To the Land of the Future: A History of Intourist and Travel to the Soviet Union, 1929–1991*. Upubliceret ph.d.-afhandling. University of California.
- Stefan, Adelina, 2016: *Vacationing in the Cold War: Foreign Tourists to Socialist Romania and Franco's Spain, 1960s–1970s*. Upubliceret ph.d.-afhandling. University of Pittsburgh.
- Stöcker, Lars Fredrik, 2014: *Nylon Stockings and Samizdat: The »White Ship« between Helsinki and Tallinn in the Light of Its Untended Economic and Political Consequences*. I: *Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung* 63. S. 374–398.
- Tchoukarine, Igor, 2010: *The Yugoslav Road to International Tourism: Opening, Decentralization, and Propaganda in the Early 1950s*. I: *Yugoslavia's Sunny Side: A History of Tourism in Socialism (1950s–1980s)*. Red. Hannes Grandits & Karin Taylor. Budapest. S. 107–138.
- Trotskij, Leo, 1983 [1936]: *Den förrådade revolutionen*. Stockholm.
- Åström, Anna-Maria, 1988: *Den finska östturismen – en studie i det groteska*. I: *Finsk Tidskrift* 9. S. 466–481.